

**ФУНКЦІОНУВАННЯ МОВНИХ І КОНТЕКСТУАЛЬНИХ
СИНОНІМІВ-ПРИКМЕТНИКІВ У НІМЕЦЬКОМОВНОМУ
ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ У ПРАГМАСТИЛІСТИЧНОМУ
ТА КОГНІТИВНОМУ АСПЕКТАХ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ**

А.М. Суддя (Харків)

В статті розглядаються проблеми функціонування контекстуальних синонімів-прикметників. Наводиться визначення поняття «контекстуальні синоніми» та їхні основні характеристики. Контекстуальні синоніми розглядаються з позиції асиметрії їхнього змісту та функціонування. Важливим фактором є поєднання семантичного і прагматичного планів значення у прикметників та реалізація потенційних сем у контексті.

Ключові слова: контекстуальні синоніми, асиметрія форми та змісту, когнітивний підхід, прагматика.

А.Н. Судья. Функционирование языковых и контекстуальных синонимов-прилагательных в немецкоязычном художественном дискурсе в прагматистическом и когнитивном аспектах: постановка проблемы. В статье рассматриваются проблемы функционирования контекстуальных синонимов-прилагательных. Приводится определение понятия «контекстуальные синонимы», а также их основные характеристики. Контекстуальные синонимы рассматриваются с позиции асимметрии их содержания и функционирования. Важным фактором является объединение семантического и прагматического планов значения у прилагательных и реализация потенциальных сем в контексте.

Ключевые слова: контекстуальные синонимы, асимметрия формы и содержания, когнитивный подход, прагматика.

A.N. Suddia. Functioning of language and contextual adjectival synonyms in German literary discourse, pragmatic and cognitive aspects: problem definition. This article deals with problems of function of contextual adjectival synonyms. A definition for contextual synonyms as well as their characteristics is given. Asymmetry of meaning and function is taken into account. An important point is combination of semantic and pragmatic aspects of meaning of adjectives and realization of potential semes in context.

Key words: contextual synonyms, asymmetry of form and meaning, cognitive approach, pragmatics.

Різним аспектам явища синонімії присвячена велика кількість наукових досліджень, як вітчизняних, так і зарубіжних. Перелічимо аспекти, в яких велися розробки у даній галузі лінгвістичних знань: синонімія в лексикографії (А.А. Ахманова, О.І. Нечитайло, S. Ulmann, H. Gerner und G. Kempcke, J. Lyons), синонімія різнорівневих одиниць (В.М. Хантакова), у словотворенні (Н.Г. Іщенко), синонімія у фразеології (Н.А. Оніщенко), контекстуальна синонімія (О.М. Ніколаєва, В.Н. Панасенко, В.А. Басок), лінгвостатистичний підхід

(Чернівецька школа лінгвостатистики), діяхронічне дослідження (Н.В. Заболотна); у когнітивному руслі було виконано роботи А.М. Хрустальнової та Т.А. Неверової.

Як зазначила В.М. Хантакова [8, с. 9], дослідження синонімії, що є однією з універсальних семантичних констант природної мови, має велике значення для сучасної науки в загальнометодологічному і практичному плані. З методологічної точки зору проблема синонімії невіддільна від питання зв'язку мови, мислення й дійсності, тотожності й розходження, симетрії й асиметрії. У практичному плані розгляд цієї проблеми визначається важливою роллю володіння людиною синонімічними засобами, що дозволяють вибрати зі словника та граматичної системи мови саме ті засоби, які повністю виражають її думки й почуття.

Останнє відоме нам ґрунтовне дослідження контекстуальної синонімії на матеріалі німецької мови було проведене В.А. Басок [2]. У своїй роботі автор вивчає прагматичні особливості вживання контекстуальних синонімів-іменників. В дослідженні робиться спроба визначити залежність систематичних відношень від контексту, розглянути ієрархію синонімічних відношень в планах синтагматики та парадигматики і виокремити контекстуально зумовлені та необумовлені контекстом синоніми, описати їхню семантику.

Безперечно, дана студія представляє великий науковий інтерес, і, в свою чергу, ми вважаємо доцільним застосувати отримані ученою результати на матеріалі прикметників, оскільки прикметники як клас означальних слів мають великий прагматичний потенціал. Для прикметників характерна наявність суб'єктивно-оцінних значень і відповідних конотацій. Таким чином, у самій семантиці прикметників виявляються пов'язаними власне семантичний і прагматичний плани висловлення. Якщо для інших частин мови семантичний і прагматичний аспекти, як правило, роз'єднані і їхній зв'язок реалізується у висловленні, то у прикметників взаємодія цих двох аспектів відбивається в самих їхніх значеннях [7].

М е т а дослідження – вивчення прагматичного потенціалу синонімів-прикметників та визначення їхньої ролі у створенні художнього дискурсу.

О б ' є к т о м нашого дослідження є синонімічні прикметникові групи, м а т е р і а л о м – тексти німецьких авторів ХХ століття.

П р е д м е т дослідження – функціонально-семантичні та стилістико-прагматичні особливості вживання оказіональних синонімічних прикметників у художніх творах німецьких авторів ХХ століття.

А к т у а л ь н і с т ь визначається зацікавленістю науковців до вивчення прагматичного потенціалу лексичного запасу мови у художньому дискурсі.

Відповідно до традиційного розуміння синоніми розглядаються як слова, що виражають одне поняття, підкреслюючи, виділяючи різні його сторони, різні його ознаки. При цьому

синоніми відрізняються відтінками значення, експресивними та стилістичними особливостями, вживаністю та сполучуваністю [12, с. 73].

Як синоніми звичайно розглядаються слова, які належать до однієї частини мови і зрідка синонімами можуть бути слова різних лексико-граматичних розрядів, що мають деякі спільні ознаки та виконують однакові синтаксичні функції, зокрема такі, як прикметник – дієприкметник, прислівник – дієприслівник [5, с. 15]. Другий підхід нами вбачається більш коректним, оскільки для синонімії характерна симетрія / асиметрія форми і змісту, що, власне, і дає підставу для виокремлення синонімів (в тому числі і контекстуальних).

Семантична асиметрія форми і змісту мовних одиниць сприяє рухливості й гнучкості синонімічного ряду, що представляє собою зручний фонд для вираження утворених змістів у процесі відбиття в людській свідомості властивостей і відносин зовнішньої референтної ситуації [8, с. 19].

З цієї позиції в якості синонімів розглядаються не тільки асиметричні за змістом, але й асиметричні за формою мовні одиниці (слова, словосполучення, пропозиції, тексти) та асиметричні за функціонуванням [9, с. 85-95]. Хоча ми у роботі обмежуємося лексичним рівнем, вважаємо цей момент ключовим для виділення контекстуальних синонімів, тому що симетрія / асиметрія змісту і функції (поряд із наявністю потенційних сем) дозволяє «пов'язувати» слова між собою, і забезпечує зв'язність тексту.

Семантична асиметрія забезпечує співіснування синонімічних одиниць у мові для вираження інформації про фрагменти позамовної дійсності, що може варіювати від (майже) нуля до (практично) нескінченності. При цьому кожен член синонімічного ряду, являючи собою актуалізацію певного фрагмента змісту, новий ракурс його осмислення і опису, істотно доповнює таку інформацію, розширюючи межі пізнання та розуміння світу людиною [9, с. 86].

У процесі аналізу синонімічних відносин мовних одиниць установлені такі причини семантичної асиметрії синонімів: нетотожність значення, нерівномірне їхнє використання, коли один із синонімів менш уживаний, ніж інші, різні сфери вживання синонімів, актуалізація відтінків переданих значень (уточнюючих, розширювальних або, навпаки, обмежувальних, протиставних) [8, с. 18].

В сполученні синонімів у тексті спостерігається складна взаємодія симетричних і асиметричних смислових об'ємів, при цьому відбувається як співпадіння, так і протиставлення змістів, денотативних і конотативних, прямих та переносних, первинних або вторинних, які складають ядро чи периферію.

Значення синонімів ототожнюється зі спільним предметно-понятійним ядром і протиставляється за деталями характеристики поняття, за експресивно-емоційним

забарвленням, стилістичною приналежністю, сполучуваністю. Саме за денотативним компонентом відбувається розмежування лексичного значення і виділення синоніма у **системі** мови [5, с. 79].

Синонімічний ряд характеризується тим, що до його складу входять слова з різним ступенем синонімічності. Розрізняють абсолютні та часткові синоніми, які утворюють синонімічний ряд. Важливою ознакою синонімічного ряду є незамкненість [3, с. 8,13]. В синонімічних рядах відбувається зміна, переміщення мовних одиниць, чим забезпечується збереження старих надбань і впровадження нових тенденцій у мові та мовленні, і одним з варіантів змін, зважаючи на нечіткість меж синонімічного ряду, є контекстуальні синоніми [6, с. 280].

Стилістична характеристика слова тісно переплітається з його емоційним забарвленням, яке й визначає приналежність слова до того чи іншого функціонального стилю. У мові часто зустрічаються синоніми, які протиставляються одночасно і відтінками значення, і емоційним забарвленням, і стилістичною характеристикою, тому названі групи синонімів перебувають у тісному зв'язку.

Поряд з точною передачею відтінків значення, важливою функцією синонімів є уникнення повтору. Повтор одного й того ж самого слова в межах одного речення або дискурсу вважається неприйнятним, в той час як лексична заміна є проявом «гарного стилю» [11, с. 70].

Мовним синонімам протиставляються контекстуальні синоніми. До загальномовних належать окремі слова або фразеологічні одиниці, що вживаються в прямому та переносному значеннях (якщо останнє закріпилося за словом у загальнонародній мові й зафіксоване у словниках). До розряду okazіональних (контекстуальних) належать слова або фразеологізми, які вступають у синонімічні відношення тільки (або переважно) у певних контекстуальних умовах [5, с. 18]. Відповідно, контекстуальні синоніми відносяться до мовленнєвих явищ [1, 2, 3 та ін].

Як загальномовні, так і контекстуальні синоніми поділяються на групи залежно від диференційних ознак (відтінків значення), що входять до складу лексичного значення слова, на понятійні (сміслові, ідеографічні) та стилістичні. Перші є засобом вираження особливостей одного поняття, тобто передають різні додаткові смислові відтінки, що закріпилися за певним стилем мови, територіальним діалектом, застарілі та рідковживані слова, хоча вони часто не позбавлені смислової уточнюючої функції, яка однак, має другорядний характер на фоні функціонально-мовної чи емоційно-експресивної [5, с. 16, 18].

На нашу думку, контекстуальна синонімія є також проявом симетрії/асиметрії змісту мовних одиниць, яка дозволяє «пов'язувати» на основі тотожності значення лексем, які не входять до одного і того ж синонімічного ряду, також синонімія є проявом антиповтору.

В.А. Басок [2] пропонує відрізнати від мовної синонімії контекстуальну звертаючи увагу на

те, що вона передбачає семантичне зближення номінативних одиниць, які в системі мови не є синонімами і визначає контекстуальну синонімію як мовленнєве явище, яке передбачає референтну ідентичність, семантичну подібність, єдність функціонально-стилістичних показників та однаково прагматичну спрямованість номінативних одиниць, які синонімізувалися в контексті. В семантичному плані контекстуальні синоніми характеризуються незаданістю системою мови, номінативною факультативністю, невідтворюваністю поза контекстом і пантемпоральністю, тобто новизною, яка не залежить від часу: *Und wenn Ludendorff einmal vor seinen himmlischen, nicht aus Preußen stammenden, also unbefangenen Richter tritt...*» (Das Tucholsky Lesebuch, S. 83). В даному прикладі контекстуальні синоніми представлені прикметником «*himmlisch*», дієприкметниковим зворотом «*nicht aus Preußen stammenden*» та дієприслівником «*unbefangen*», які входять до різних синонімічних рядів з різними домінантами і пов'язуються у контексті завдяки семі «*unabhängig*», яка, в свою чергу, актуалізується в значенні іменника «*Richter*».

Контекстуальна синонімія характеризується, з одного боку, прагненням до мовної економії, яка полягає в уникненні дублювання однакового набору сем у межах одного контексту, з іншого – прагнення до різноманітності форм викладення інформації.

Найважливішою характеристикою контекстуальних синонімів є, на нашу думку, порушення мовної норми та ситуативна обумовленість, відповідно, невідтворюваність поза контекстом.

Необхідно відмітити, що в лінгвістиці активно розвивається когнітивний підхід до вивчення контекстуальної синонімії, в якому контекстуальна спільність значення розглядається в якості суб'єктивно сприйнятої носієм мови близькості значення слів, а близькість значення визначається не системними відношеннями у мовній парадигмі, а завдяки відношенню носія мови до оточуючої дійсності, порівняння предметів або явищ на основі спільної ознаки.

Контекстуальна синонімія обумовлюється зближенням фрагментів дійсності, які позначаються цими словами, у індивідуальній картині світу автора [4, с. 11]: ... *steht es uns an, mit sorgsamer, deutscher Gründlichkeit dieses neue Volkslied zu untersuchen* ... (Das Tucholsky Lesebuch, S. 94). Значення слів «*deutsch*» і «*sorgsam*» актуалізують уявлення про старанність і ретельність, з якою німці виконують будь-яку роботу.

В іншому прикладі конструюється така ознака концепту НІМЕЦЬ, як відважність і готовність до боротьби: *Vorläufig zogen die Abonnenten ..., verlangten mit Stentorstimme mutig, tapfer und deutsch die Entfernung des welschen Akzents* ... (Das Tucholsky Lesebuch, S. 70).

Отже, контекстуальні синоніми є важливим засобом вираження авторських смислів та відтворення індивідуальної картини світу автора, а на її основі і важливим джерелом для доповнення і уточнення концептів.

Контекстуальна синонімія тісно пов'язана з прагматикою висловлювання. Одним із засобів ствердження авторської позиції і переконання читача стає стилістична маркованість тексту, яка характеризується, зокрема, широким використанням емоційно та експресивно забарвлених тропів. З іншого боку, за допомогою прагматичних факторів, вивчається комунікативний потенціал слова, його здатність увібрати та виразити незчисленну кількість okazіональних смислів. Також слова як елементи тексту реалізують його прагматичну установку та впливають на прагматичні характеристики [1, с. 40-43].

В нашій розвідці при семантичному аналізі також розглядається параметр лексичної сполучуваності прикметників, тому що контекстуальні синоніми будуються на лінгвістичній компетенції автора, котра: «включає знання не тільки нормативних значень мовних одиниць, закономірностей їхньої сполучуваності та принципів структурно-композиційної організації тексту, а також і комунікативних потенцій мовних одиниць та специфіки їхньої комбінаторики» [1, с. 54], і тому що в тексті слова об'єднуються в тематичні групи (під тематичною групою розуміються слова, які в якості контекстуальних синонімів мають одне родове поняття). Характерною ознакою тематичної групи є відсутність обмеження в сполучуваності [10, с. 21-26]. Тим самим, контекстуальні синоніми несуть інформацію про прояви типової/нетипової (з позицій семантики) сполучуваності, а, отже, дають змогу наблизитися до сутності лексичної сполучуваності слів, та, відповідно, краще зрозуміти природу функціонування мови.

Розглянемо такий приклад: *Was der General Ilse, «der Kindermörder von Ypern», bei Langemarck in den Tod jagte, waren gutgläubige, frische deutsche Jungen ...* (Das Tucholsky Lesebuch, S. 70). Якщо сполучення «gutgläubig» + «Junge» дає пряме значення, то у словосполученні «frisch» + «Junge» маємо метафоризацію.

Підсумуємо: в сучасних лінгвістичних студіях розглядаються мовні та контекстуальні синоніми, при чому деякі дослідники вважають рамки між ними доволі розмитими. Існування контекстуальної синонімії – результат прояву референтної ідентичності й семантичної подібності з одного боку та асиметрії змісту і функціонування з іншого. В результаті асиметрії змістового плану мовного знаку в ньому присутні потенційні семи (включаючи прагматичні), однак потенційні семи не є обов'язковими та регулярними). Особливо часто вони актуалізуються в прикметниках, для яких як частини мови характерне поєднання семантичного та прагматичного планів значення. «Вбудовуючись» в чужий контекст, контекстуальні синоніми реалізують нові смисли, вербалізуючи, доповнюючи та уточнюючи різноманітні концепти. Також важливими питаннями є розгляд семантичної структури прикметників, і лексична сполучуваність контекстуальних синонімів.

До кола питань, які належать до п е р с п е к т и в нашого дослідження:

1. вивчення прагматичного потенціалу синонімів-прикметників
2. шляхи прояву контекстуальної синонімії, її роль у створенні художнього дискурсу та вербалізації концептів
3. семантичний аналіз матеріалу дослідження з акцентом на комбінаториці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Азнаурова Э.С. Прагматика художественного слова / Э.С. Азнаурова. – Ташкент : Фан, 1988. – 119 с.
2. Басок В.А. Контекстуальна синонімія: семантико-стилістичний та прагматичний аспекти (на матеріалі іменників сучасної німецької мови): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Київський національний лінгвістичний університет. – К., 2006. – 20 с.
3. Брагина А.А. Синонимия в литературном языке / А.А. Брагина. – М. : Наука, 1986. – 127 с.
4. Неверова Т. А. Контекстуальная синонимия как средство репрезентации принципа триадности в трилогии Д.С. Мережковского «Христос и Антихрист»: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Пятигорский государственный лингвистический университет. – Майкоп, 2008. – 21 с.
5. Нечитайло О.І. Синоніми в лексикографії / О.І. Нечитайло. – К. : Наукова думка, 1987. – 132 с.
6. Терещенко Л. Лексична синонімія: спроба аналізу функціональної тотожності / Л. Терещенко // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – Випуск 34. – Ч. I. – Львів, 2004. – С. 280-285.
7. Ткачівська М.Р. Сполучуваність та функціональні особливості прикметників на позначення портретної характеристики людини в сучасній німецькій мові: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Львівський національний університет ім. І. Франка. – Львів, 2001. – 20 с.
8. Хантакова В. М. Синонимия форм и синонимия смыслов: теоретическая модель анализа интегративного взаимодействия синонимических единиц одно- и разноразрядной принадлежности: автореф. дис. ... д-ра. филол. наук: 10.02.04. / Иркутский государственный лингвистический университет. – Иркутск, 2006. – 37 с.
9. Хантакова В.М. Теория синонимии: опыт интегрального анализа / В.М. Хантакова. Монография. – Иркутск : Иркутский государственный лингвистический университет, 2006. – 211 с.
10. Чернухина И.Я. Элементы организации художественного прозаического текста / И.Я. Чернухина. – Воронеж : Изд-во Воронежского ун-та, 1984. – 115 с.
11. Dixon R. M. W. A Semantic Approach to English Grammar / R. M. W. Dixon. – London : Oxford University Press, 2005. – 543 p.
12. Fleischer W. Stilistik der deutschen Gegenwartssprache / W. Fleischer, G. Michel. – 2., unveränderte Auflage. – Leipzig : VEB Bibliographisches Institut, 1977. – 394 S.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Das Tucholsky Lesebuch / ausgewählt von D. Keel u. W. Stephan. – Zürich : Diogenes Verlag, 2007. – 971 S.